

*Рысбаев Сулайман Казыбаевич,
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз билим берүү академиясы*

*Абдухамидова Батмахан Абдуакимовна
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Кыргыз билим берүү академиясы*

КӨРКӨМ ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ЖОЛДОРУ

*Рысбаев Сулайман Казыбаевич,
доктор педагогических наук, профессор
Кыргызская академия образования*

*Абдухамидова Батмахан Абдуакимовна
кандидат педагогических наук, доцент
Кыргызская академия образования*

СПОСОБЫ РАБОТЫ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ

*Rysbaev Sulaiman Kazybaevich,
doctor of pedagogical sciences, professor
Kyrgyz Academy of Education*

*Abduhamidova Batmahan Abduakimovna
candidate of pedagogical sciences, docent
Kyrgyz Academy of Education*

THE WAYS WORK WITH LITERATURE TEXT

Аннотация: Аталган макалада алгач көркөм адабияттын негизги куралы болгон көркөм текст (тексттин ичинде көркөм сөз каражаттары, окуялар, каармандар, алардын жашоо-турмушу ж.б. болору талашсыз) жөнүндө сөз болот. Текст, окурмандык ишмердүүлүк терминдерине аныктама берилет. Башталгыч класстардын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүнүн дидактикалык талаптарына мүнөздөмө берилип, текст менен иштөөнүн жолдору (текстти окуганга чейин аткарылуучу иштер, текст менен иштөө, текстти окугандан кийинки иштер), окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун

формалары («Мугалим менен окуучу», «Китепканачы менен окуучу», «Ата-эне менен окуучу») жана методдору тууралуу сөз болуп, алар айрым мисалдар аркылуу чечмелөөгө алынган.

Көркөм текстти окутуу аркылуу балдардын сөздүк корун байытуу, байланыштуу кебин өстүрүү, сүйлөө маданиятына үйрөтүү, окуу техникасын өрчүтүү, ж.б. түрдүү жумуштарды жүргүзүү мүмкүнчүлүктөрүнө да токтолгон.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о художественном тексте, который является основным инструментом художес-

твенной литературы (средства художественной речи, события, персонажи, жизнь и судьба персонажей и т.д.). Дается определение терминам как текст, читательская деятельность и др.

Авторами дается характеристика дидактическим требованиям читательской деятельности учащихся начальных классов, также речь пойдет о способах работы с текстом и его методах (работа до чтения текста, работа с текстом, работа после чтения текста), о формах и методах организации читательской деятельности учащихся («Учитель и ученик», «Библиотекарь и ученик», «Родители и ученик» и т.д.).

В статье затрагиваются вопросы, связанные с формированием культуры речи, обогащением словарного запаса, развитием речи, развитием техники речи учащихся через чтение художественного текста.

Annotation: This article describes some of the artistic text which is the main tools artictic literature (means artictic speech, event, characters, life and destiny and ets.). It given appoint text, reading activity.

The reveals some didactical requirements educational activity students of elementary school as well as ways to work with text, work to read text, work after reading text) forms and methods of training activity. («Teacher and school children» «librarian and student», «Parents and pupils» and ets.

And also suggest various works through training artistic text in the possibility: enrichment of vocabulary, development of speech, culture of speech, children reading technique.

Түйүндүү түшүнүктөр: сабак, адабият, текст, көркөм текст, окуу, окурмандык ишмердүүлүк, дидактикалык талаптар, уюштуруу формалары, методдор

Ключевые слова: урок, литература, тексты, художественные текст, чтение, читательская деятельность, дидактические требования, формы организации, методы

Key words: lesson, literature, texts, artistic text, reading, reading activity, didactic requirements, forms of organization, methods

Окуучу адабиятка жакын болсо, анда ал адабият аркылуу рухий азык алат, жан дүйнөсү бай болот, ой жүгүртүүсү кеңеет, сөз байлыгы, дүйнө таанымы, эстетикалык табиати өсөт, адеп-ахлак тарбиясына ээ болот, турмуштун түрдүү сабактарын алат, аларды өз турмушунда практика жүзүндө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот.

Алгач көркөм адабияттын негизги куралы болгон көркөм текст (албетте, тексттин ичинде көркөм сөз каражаттары, окуялар, каармандар, алардын жашоо-турмушу ж.б. болору талашсыз) жөнүндө сөз кылалы. Адабият сабагын көркөм текстсиз элестетүү таптакыр мүмкүн эмес. Мейли текст кара сөз түрүндөгү, же ыр түрүндөгү чыгарма болсун, ал көркөм сөз каражаттардын негизинде баяндоо, сүрөттөө, ой толгоо сыяктуу кептин түрлөрүнүн жардамы аркылуу жаралып, баланын жан дүйнөсүн ойготор, рухий байлыгын, сөз каражаттарын, ой жүгүртүүсүн өстүрөр касиеттерге ээ чыгарма [3, 14-б.] болуп эсептелинет.

Усулдук жагдайда алганда, текстке, анын маани-маңызына карап, ар тарабынан аныктама берүүгө болот, т.а. *текст – бул эне тилинде көркөм, сезимдүү окууга үйрөтүүнүн жана сөз өстүрүүнүн каражаты* [5, 7-б.].

Окурмандык ишмердүүлүк – бул баланын көркөм чыгармага кызыгып, аны окуп чыгып, мазмунун түшүнүү, талдап, баа берүү, ой жүгүртүп, элестетип, салыштыра билүү иш-аракеттери болуп саналат [2, 21-б.]. Окуучу өз курагына, кызыгууларына жараша окуу программасына ылайык түзүлгөн окуу китебиндеги, класстан тышкаркы окуу үчүн хрестоматиядагы, өз алдынча окуу үчүн көркөм адабияттардагы тексттерди аң-сезимдүү окуп чыгып, аларды түшүнүп, талдап, баа берип, көркөм сөз каражаттарын түшүнүп, ал-

ган билимдерин турмушунда колдоно билүүгө жетишиши зарыл экендиги окурмандык ишмердүүлүктүн башкы талабы болуп саналат.

1. Окурмандык ишмердүүлүктө текст менен иштөө – машыгуунун өзгөчө бир формасы болуп эсептелет [5, 7-б.]. Бул багыттан алганда, башталгыч класстардын окуу китебинде орун алган чакан тексттер балдардын тил жатыктыруусуна, лексикалык-грамматикалык машыгууларын жана оозеки кебин өстүрүүгө кыйла кызмат кылары шексиз. Анткени, тексттер балдардын жаш курагына, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайык түрдүү тематикаларда тандалат.

Эми, жогоруда айтылган багыттарда кандай иш-аракеттер жүргүзүлүүгө тийиш? Ошолор боюнча сөз кылалы.

Деги эле көркөм адабият – балдардын тил, адеп маданиятын, эстетикалык табитин жана да дүйнө таанымын өстүрүүдөгү негизги булак болору белгилүү. Эгер баланын тил маданияты тууралуу сөз кылсак, ал башталгыч класстан тартып, окуучунун ишкер аракети тексттерди шар окуудан көркөм окууга, түшүнүп окуудан – жалпы эле кыргызча кеп маданиятына жетишүүгө карай багытталууга тийиш [4, 7-б.].

Тил жатыктыруу иши – тил маданиятынын негизи болмокчу. Ал, ири алдыда окулган текстти туура угуп, туура түшүнүү, аны кайра туура айтып берүүдөн башталат. 1-класста башталган мындай тил жатыктыруу иши 2-3-4-класстарда андан ары улантылат. Ал комплекстин бүткүл материалдарын бир багытка бура билгенде гана ишке ашуусу мүмкүн.

Адегенде, окуучулар текстти өз алдынча окуп чыгышат. Мугалим тарабынан окуу техникасына байкоо жүргүзүлүп, окуучуларга тексттин мазмунун түшүнүү, андагы айтылган негизги ойду аныктоо талабы коюлат. Бул үчүн текстти көркөм окуу, мазмунун

кайра айтып берүү ж.б. иш-аракеттер жүргүзүлөт.

Жыйынтыгында, окуучу түшүнгөнүн, ага карата жекече көз карашын, оюн оозеки же жазуу жүзүндө монологдук текст түзүү менен жыйынтыктайт.

2. Текст менен иштөө – машыгуунун өзүнчө формасы.

Текст өзүнө кеп ишкердүүлүгүнүн ар бир түрүн камтып турат. Ошону менен бирге, текст дегенде, биз аңгемени да, ырды да, табышмак менен тамсилди да, жомок менен макал-лакаптарды да түшүнөбүз. Демек, булардын баарынын үйрөтүүчүлүк мүмкүнчүлүгү көп. Ошондуктан, анын мындай бай табиятын түшүнүүнүн, аны окуп-өздөштүрүүнүн мааниси өзгөчө.

Көркөм текст менен иштөөнүн 3 жолу тууралуу кеп кылалы:

1. Текстти окуганга чейин аткарылуучу иштер;
2. Текст менен иштөө;
3. Текстти окугандан кийинки иштер.

А) Текстти окуганга чейинки иштер:

- Тексттин атынан окуучулар эмнени түшүнө алышты?
- Тексттин автору ким жана буга чейин анын дагы кандай чыгармаларын окуп-үйрөнүшкөн?
- Текстте эмне тууралуу сөз болорун балдар алдыртан айта алышабы?

Б) Текст менен иштөө:

- Даяр текстти көркөм, шар жана сезимдүү окууга тил жатыктыруу;
- Тексттин мазмунун түшүнүү;
- Тексттеги айрым сөздөрдүн маанисин ачуу, сүйлөмдөрдөгү айтылган ойду талдоо;
- Тексттерди ролдошуп окуу;
- Тексттен түшүнбөгөн сөздөрдүн маанисин талдоо;

Мындай иштер сабакта мугалимдин да иш-аракеттерин байытат, окуучуну зеригүүдөн куткарат.

В) Текстти окугандан кийинки аткарылчу иштер мына булар:

- Тексттин мазмунун мугалимдин берген суроолоруна жараша үстүртөн, кыскача, ар кайсы жеринен, же жалпылап айтып берүү;
- Грамматикалык формалар катышкан айрым сөздөрдү мугалимдин көрсөтмөсүнө жараша талдоо;
- Тексттин тарбиялык маанисин ачуу, баа берүү;
- Тексттеги каармандардын кылык-жоруктарын мүнөздөө;
- Үзүндүлөрдү образдуу, көрктүү окуу;
- Өтүлгөн грамматикалык материалдын мүнөзүнө жараша текст боюнча кошумча жумуштарды аткаруу үчүн үйгө тапшырма берүү (жаңылмач айтып тил жатыктыруу, ыр жаттоо, макал-лакаптардын маанисин чечмелөө ж.б).

Адабий окуу сабагында окуучулардын окуу ишмердүүлүгү, аны уюштуруу формалары жана айрым методдору тууралуу сөз кылалы.

I. Окуу ишмердүүлүгүнүн дидактикалык талаптары катары буларды белгилесек болот:

- Окулуучу тексттин аты, атына жараша темасы, темасына жараша мазмуну тууралуу ой жүгүртө билүү;
- Текстти аң-сезимдүү, элестүү, көрктүү, ичтен ж.б. окуп түшүнө алуу;
- Чыгарманын мазмунун, образдарын, каармандардын мүнөздөрүн талдап, баа бере билүү;
- Чыгармага ылайык суроолорго жооп таба билүү, тескерисинче чыгармага ылайык суроолор топтомун түзүү;
- Окуган чыгармага ылайык жазуу иштерин (дил баян, баяндама) жаза билүү, тексттик тапшырмаларды туура аткаруу, суроолор топтомуна туура жооп берүү.

Белгиленген дидактикалык талаптарга ылайык окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун түрлөрү катары буларды эсептейбиз:

1. *Текстти окуганга чейинки ишмердүүлүк:* тексттин атын түшүнүү; тексттин атына жараша анын темасы тууралуу ой жүгүртүү; тексттин атына жана темасына жараша мазмуну тууралуу ой жүгүртүү; ушундай аталыштагы, темадагы жана мазмундагы дагы кандай чыгарма окуганы тууралуу ой жүгүртүү; тексттин автору, анын дагы да башка чыгармалары тууралуу ой жүгүртүү...

2. *Текстти окуу ишмердүүлүгү:* текстти тамгалап-муундап окуу; текстти муундап окуу; текстти муундап-сөздөп окуу; текстти сөздөп, шар окуу; текстти көрктүү окуу; текстти түшүнүп окуу; текстти ичинен окуу; текстти шыбырап окуу; текстти мелдешип окуу; текстти ролго бөлүшүп окуу; текстти «чынжыр» менен окуу; текстти тез окуу; тексттин сюжетин кууп окуу; текстти ар кай жеринен үзүп окуу; текстти салыштырып окуу; текстти элестетип окуу; текстти жаттап окуу.

3. *Текстти окугандан кийинки ишмердүүлүк:* тексттин сюжетин талдоо; тексттин образдарын талдоо; тексттеги каармандардын мүнөзүн талдоо; тарбиялык маанисин талдоо; текстти башка текстке салыштырып талдоо; текстти жаттап көркөм айтуу.

4. *Текст боюнча окуучунун билимин бышыктоо формалары:* суроо-жооп менен конкреттештирип бышыктоо; үстүртөн, айрым учурлар боюнча бышыктоо; жалпылап бышыктоо.

5. *Текст боюнча окуучунун билимин комплекстүү текшерүү формалары:* дил баян түрүндө текшерүү; баяндама түрүндө текшерүү; тексттик тапшырмалар аркылуу текшерүү; суроолор топтому аркылуу текшерүү; аңгемелешүү аркылуу текшерүү.

II. Окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу формалары:

1) «Мугалим менен окуучу» формасы. Мындай мугалим окуучунун окуу ишмердүүлүгүн максаттуу уюштурат, анын багыттарын, максат-милдетин аныктайт, көрсөтмө берип жүзөгө ашырат;

2) «Китепканачы менен окуучу» формасы. Мында китепканачы окуучу менен бирге иш жүргүзөт, аны ал пландайт, бала кызыккан китептерди таап, окууга багыт берет, чыгармачыл окуу кечесин уюштурат, диспут, жолугушууларды өткөрөт, баланын окуу ишмердүүлүгүн, китепке кызыгуусунун деңгээлин байкап, өнүктүрүүгө көмөк берет;

3) «Ата-эне менен окуучу» формасы. Мында ата-эне мугалимдин жана китепканачынын балага берген тапшырмасын эске алуу менен, аларды үйдө улантуу, көз салуу, баланын бош убактысын пайдалуу өткөрүү, үйдө китеп окуу, биргелешип окуу убактысын уюштуруу аркылуу анын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк берсе болот;

4) «Окуучу менен окуучу» формасы. Класста же үйдө, бош убактыларында, же китепканада биргелешип окуу, бири-бири менен окуган китептери тууралуу аңгемелешүү иштерин уюштуруу менен да китеп окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө болот;

5) «Окуучунун өз бет алдынча китеп окуусу». Бул жогоруда аткарылып келген бардык иштердин синтезинен жаралган окуу ишмердүүлүгү, анын жогорку формасы болуусу ыктымал. Анткени бул шартта окуучулар өз бет алдынча окуу аркылуу өзүн өзү өстүрүү, өз ишин рухий зарылдык, интеллектуалдык эмгек катары, акырында, китеп окуу маданиятын калыптандырат.

«Адабий окуу» китеби балдарга алгач ирет көркөм чыгарма, анын адабий табияты, ыр, аңгеме, жомок, алардын маани-маңызы, түзүлүшү тууралуу маалымат берер каражат экени белгилүү. Андан көркөм чыгарманын

эстетикалык тарбиялык табиятын да алгач ирет түшүнүп кабыл алышат.

Атап айтканда, ырдын түзүлүшүн таанып-билишет, андагы ойду түшүнүшөт, көркөм, сезимдүү окуганга машыгышат. Аңгемеден эмне ой айтыларын аңдашат, каармандарынын мүнөзүн, алар аркылуу адамдардын ар түрдүү мүнөзүн, сапаттарын, оң-терс жоруктарын баамдашат. Жомоктордун табияты да биринчи ирет иликтенет, алардын аңгемеден айырмасын, эмне менен башталып, эмне менен бүтүшүн, жомоктогу образдарды, адамдардын кыял-жоруктарын билишет.

Мындан сырткары, элибиздин макал-лакаптарын андагы түз же каймана айтылган ойлорду, алардын тарбиялык таасирин талдап үйрөнүшөт. Табышмактардагы катылган ойлорду табышат, жаңылмачтарды окуп-айтып, тилдерин жатыктырып, көркөм сүйлөөгө аракеттенишет.

«Адабий окуудагы» дагы бир маанилүү нерсе балдар элибиздин көркөм дөөлөттөрүнөн жана Ата Мекендик жазуучу-акындарыбыздын чыгармаларынан башка да, дүйнөнүн мыкты жазуучуларынын балдар үчүн жазган аңгеме-жомокторунан да эне тилинде маалымат ала алышат.

Баарыдан мурда бул китеп аркылуу балдардын сөздүк корун байытуу, байланыштуу кебин өстүрүү, сүйлөө маданиятына үйрөтүү, окуу техникасын өрчүтүү, ж.б. түрдүү жумуштарды жүргүзүү мүмкүнчүлүгү бар.

«Адабий окууга» окуу планында жыл бою 102 саат бөлүнсө, мында төрт чейрекке бир сааттан: кайталоо, бышыктоо, жылдык кайталоо жана алган билимдерди системалоо, ошондой эле жазуу жумуштары (т.а. баяндама жазууга машыгуу), каталар менен иштөө үчүн да атайын сабактар үчүн убакыт туура бөлүнүшү керек. Ошондуктан, мугалимдер жылдык календардык планын түзүүдө ушуларды көңүлгө алуусу керек.

Адабияттар:

1. Абдухамидова Б., Рысбаев С., Ибраимова К., 2-класста адабий окуу предметин окутууга карата методикалык колдонмо, -Б., 2013
2. Башталгыч класстардын окуу көндүмдөрүнө коюлуучу талаптар (түзүүчүлөр: Токтомаматов А. ж.б.), -Б., 2015
3. Кыргыз адабияты: терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Толуктоолор менен 2-бас. – Б., 2003.
4. Муратов А.Ж., Кыргыз адабияты сабагында көркөм текстин маңызын ачуу. – Б., 2009.
5. Рысбаев С., Абдухамидова Б., Р. Шакиров, «Окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар», - Б., 2011

*Рецензент: п.и.д., профессор
Муратов А.Ж.*